

Rozdział II

HISTORYCZNE POCZĄTKI WISŁY WIELKIEJ

Zagadnienie historycznych początków Wisły Wielkiej należy do zagadnień kluczowych w całej monografii ponieważ rzutuje ono w dużym stopniu na jej dalsze dzieje polityczne i gospodarcze. Zostanie ono tu zaprezentowane w układzie polemicznym za sprawą najstarszej wzmianki źródłowej, będącej punktem wyjścia do naszych rozważań.

Historycznej genezy Wisły Wielkiej należałoby poszukiwać już w XIII w. choć tak naprawdę po raz pierwszy Wisłę Wielką wzmiankuje się dopiero w początkach XV stulecia. Mianowicie; dysponujemy dziś dokumentem datowanym na 25 maja 1223 r., w którym po raz pierwszy wymienia się z nazwy bliżej nieokreśloną osadę miejscowa - Vizla. Wystawca tego dokumentu, biskup wrocławski Wawrzyniec odnotował w nim 14 osad położonych w kasztelani cieszyńskiej, które zobowiązane są uiszczać dziesięcinę¹ na rzecz kościoła Zbawiciela w Rybniku cyt:

¹ „Nos Laurentuis (...) Vratizlaviensis episcopus (...) damus et concedimus ecclesie Sancti Salvatoris in Ribnich décimas villarum in castellatura de Tessin que sunt: Golesouo (Golesców), Vizla (Wisła), Iscrichino (Iskryczyn), Zamaishi (Zamaiski), Nageuuzj (Nagiwnice), Suenchizi (przedmieście Cieszyna), Suburbium, Zasere (m. zaginiona), Clechemuje (m. zaginiona lub Kleczomia), Radouiza (m. zaginiona), Punzc (Puńców lub Buńców), Beleuisco (Bielewicko), Ogrozona (Ogrodzona), Nouosa (Nawsie) (...)”².

Powyższy dokument z 1223 r. informuje nas jedynie o istnieniu w początkach XIII w. osady Wisła, która była zobowiązana do opłacania dziesięciny, nie precyzuje natomiast dokładnie o którą Wisłę chodzi,

czy chodzi tu o Wisłę „Cieszyńską” położona w paśmie Beskidu Śląskiego, czy też o Wisłę leżącą na ziemi pszczyńskiej.

W literaturze przedmiotu napotyamy na dwie zasadniczo różne hipotezy badawcze. K. Maleczyński³, I. Panic⁴, E. Popiołek⁵, S. Pierzchalanka-Jeskowa⁶, A. Wantuła⁷ optują za łączeniem powyższej wzmianki z Wisłą leżącą na ziemi pszczyńskiej.

Z kolei J. Dzwonek⁸, Z. Kossak⁹, F. Maron¹⁰, L. Musioł¹¹, Z. Swiderski¹² zajmują stanowisko opozycyjne do powyższego i optują za uznaniem tego dokumentu za najstarszą wzmiankę historyczną odnoszącą się do dziejów Wisły Cieszyńskiej lub też do Wiślicy, sugerując się w głównej mierze tym, że wymieniona w dokumencie Wisła wliczona została w poczet osad miejscowych, przynależnych do kasztelani cieszyńskiej.

Jednakże twierdzenie jakoby mogło z tego tytułu chodzić o Wisłę Cieszyńską jest twierdzeniem błędnym merytorycznie i koliduje z aktualnym stanem badań nad osadnictwem na ziemi cieszyńskiej. Otóż osadnictwo w rejonie Beskidu Śląskiego należy

datować na przełom XVI i XVII w., kiedy to dotarli tam pierwsi osadnicy z racji przeludnienia zagospodarowanych uprzednio terenów podgórszych¹³. W takim zaś wypadku próba łączenia wzmianki źródłowej z 1223 r. z Wisłą Cieszyńską upada.

Na niekorzyść tezy zakładającej XIII-wieczne początki Wisły Cieszyńskiej działa też historia miejscowego kościoła parafialnego. W piśmie datowanym na 11 października 1937 r. odnotowano, że w 1944 r. kościół w Wiśle Cieszyńskiej należałoby przenieść na rok 1444¹⁴. Najlepszym tego dowodem miała być z kolei deska stropowa z wyrytą datą 1444, odnaleziona w tymże kościele¹⁵. Tymczasem okazuje się, że data na desce stropowej została po prostu błędnie odczytana i zinterpretowana i jest to raczej rok 1644 niż 1444¹⁶.

>
H

Za uznaniem dokumentu z 1223 jako najstarszej wzmianki źródłowej odnoszącej się do Wisły Cieszyńskiej opowiadają się również

Z.Kossak¹⁷, Z. Świdorski¹⁸. Niemniej napisane przez nich prace będące najczęściej ufabularyzowaną wersją dziejów Wisły Cieszyńskiej z pominięciem rzetelnej argumentacji historycznej nie są dostatecznym przyczynkiem do interpretacji jakichkolwiek źródeł historycznych.

Ponadto hipotezę o istnieniu Wisły Cieszyńskiej w początkach XIII w. należy odrzucić ze względów językowych. W dokumencie z 1223 r. zapisano bowiem Vizla nie zaś ad Vizla (na Wiśle)¹⁹, a takiej właśnie nazwy początkowo używano na oznaczenie Wisły Cieszyńskiej. Stąd też sama forma zapisu przeczy rzekomo wysuniętej tezie przenoszenia historycznych początków Wisły Cieszyńskiej na XIII stulecie.

Nie do przyjęcia jest również wysunięta przez L. Musioła teza, że wzmiankowana w 1223 r. Vizla²⁰ to po prostu Wiślica o zniekształconym nieco brzmieniu. Twierdzenie to jest tym bardziej nieuzasadnione w świetle najstarszych danych w Wiślicy jakimi dziś dysponujemy. Pierwsza wzmianka źródłowa o Wiślicy wywodzi się dopiero z 1447 r.²¹, a interpretacja autorstwa L. Musioła i próba łączenia Vizly z Wiślicą wynika jak pisze I. Panic z niedostatecznej znajomości cieszyńskich źródeł archiwalnych²².

Generalnie; podsumowując nasze rozważania należy jeszcze raz podkreślić iż w świetle zaprezentowanych powyżej argumentów nie ma jakichkolwiek podstaw do forsowania tezy zakładającej uznanie dokumentu z 1223 r. za najstarszą wzmiankę źródłową odnośnie Wisły Cieszyńskiej.

Przyjrzyjmy się zatem kontrargumentom. Są one o tyle przekonujące, że pokrywają się ze stanem badań nad osadnictwem w księstwie opolskim we wczesnym średniowieczu. Przy okazji jego prezentacji podkreśla się przede wszystkim ogromną przewagę tak gospodarczą jak i polityczną kasztelani cieszyńskiej nad słabo zorganizowaną i efemeryczną kasztelanią pszczyńską. Stąd też z uwagi na słaby stopień miejscowej kolonizacji, wymieniona w 1223 r. Vizla została uzależniona od lepiej rozwiniętej już w tym czasie kasztelani cieszyńskiej²³.

Jako kolejny kontrargument podaje się funkcjonujące wówczas człony nazw o brzmieniu Polska lub Niemiecka²⁴ poświadczająca najstarszy typ osadnictwa na ziemi pszczyńskiej oraz historię klasztoru Sióstr

Norbertanek w Czarnowasach koło Opola, które około 1228 r. zrezygnowały z Wisły w związku z przeniesieniem siedziby klasztoru z Rybnika do Czarnowasów²⁵.

Jeśli zatem występuje zgodność co do tego, że dokument z 1223 r. należy uznać za najstarszą wzmiankę źródłową odnoszącą się do Wisły leżącej na ziemi pszczyńskiej

rodzi się pytanie o którą z dwóch Wisł chodzi czy o Wisłę Wielką czy też o Wisłę Małą. Odpowiedź na tak sformułowane pytanie jest o tyle trudna, że wobec niedostatecznej bazy źródłowej będzie ona miała charakter hipotezy badawczej.

Generalnie możemy przyjąć iż początkowo istniała i funkcjonowała na ziemi pszczyńskiej jedna osada miejscowa o nazwie Wisła. Wiemy o niej tylko tyle, że bezsprzecznie istniała w 1223 r. w momencie wystawienia tegoż dokumentu, który zarazem należy uznać za pierwszą wzmiankę odnoszącą się do tej osady²⁶. Wysunięta powyżej teza pokrywa się zresztą z ustaleniami L. Musioła zakładającego funkcjonowanie na ziemi pszczyńskiej jednej Wisły leżącej na połowie drogi między dzisiejszą Wisłą Wielką, a Wisłą Małą²⁷.

Jednocześnie wypada odrzucić forsowanie w literaturze przedmiotu hipotezę zakładającą, że Wisła Wielka z racji lokowania jej na prawie polskim jest dużo starsza od sąsiadującej z nią Wisły Małej. Nie jest to twierdzenie o tyle słuszne, że pierwsza pewna wzmianka źródłowa o Wiśle Małej pochodzi z 1326 r.²⁸ zaś o Wiśle Wielkiej z 1424 lub 1427²⁹. Stąd też należałoby opowiedzieć się za późniejszym rodowodem Wisły Wielkiej lub też na bazie dokumentu z 1223 r. uznać obie za wywodzące się z pierwotnej osady o nazwie Vizla. W takim zaś wypadku, to jest w przypadku równoczesnego powstania obu osad miejscowych Wisła Wielka tak jak Wisła Mała powinna zostać wymieniona wcześniej na przykład w owym 1326 r. wśród parafii dekanatu oświęcimskiego, chyba, że w początkach XIV w. przynależała już administracyjnie do parafii brzeskiej. Teza ta wymaga zresztą podjęcia rzetelnej argumentacji historycznej, tym bardziej, że we wspomnianym wyżej spisie świętopietrza z 1326 r. figurują co prawda Brzeźce, ale nie podaje

się granic poszczególnych parafii. Twierdzenie L. Musioła, że Wisła Wielka od początków swego istnienia podlegała pod parafię brzeską nie zostało dotąd udokumentowane odpowiednim materiałem źródłowym³⁰.

Bardziej prawdopodobna wydaje się następująca wizja historycznych początków Wisły Wielkiej. Początkowo na ziemi pszczyńskiej istniała bezsprzecznie jedna osada miejscowa o nazwie Wisła. Z czasem na jej bazie doszło do powstania dwóch różnych miejscowości o nazwie Wisła Polska i Wisła Niemiecka, Mianowicie w XIII w. musieli tu przybyć nowi osadnicy, którzy w ramach lokacji na prawie niemieckim skolonizowali zachodnią część starej osady. W ten sposób powstała dzisiejsza Wisła Mała przy czym akcja osadnicza nie objęła swoim zasięgiem części wschodniej.

Być może lokację tej części uniemożliwiła jakaś naturalna bariera np. las, przesieka itp. której nie udało się osadnikom opanować, a co za tym idzie skolonizować całej Wisły. Z czasem kiedy Wisła Mała zaczęła się rozwijać, a osadnictwo na ziemi pszczyńskiej przybrało rozmiary akcji kolonizacyjnej, nie lokowana dotąd wschodnia część pierwotnej osady Wisła z uwagi na jej niezorganizowanie zaczęła ciążyć pod względem kościelnym ku, z całą pewnością lepiej rozwiniętym w tym czasie Brzeźcom. Funkcjonowała jako Wisła Polska dla której proces lokacji rozpoczął się dopiero w II połowie XIV w. Wysłunięta powyżej hipoteza wymaga podjęcia rzetelnych badań historycznych i należy ją traktować jako przyczynek do analizy przebiegu kolonizacji na ziemi pszczyńskiej.

Z całą pewnością koresponduje ona z tezą autorstwa L. Musioła o ponownej lokacji Wisły Wielkiej około 1350 r.³¹

Przyjrzyjmy się zatem dokumentom niezaprzeczalnie poświadczającym istnienie i funkcjonowanie Wisły Wielkiej.

Po raz pierwszy wzmiankuje się ją w 1424¹² lub w 1427 r.³³ opierając się na ustaleniach L. Musioła 13 września 1427 r. wystawiony został przez księżną raciborską i jednocześnie panią na Pszczynie Helenę dokument, w którym sprzedaje ona dwór w Wiśle Polskiej wraz z 14 prętami roli, łąkami, pastwiskami i innymi przynależnościami czcigodnemu

Andrzejowi Jałowcowi ze Strumienia za 6 grzywien polskich. Jednocześnie księżna Helena zobowiązała go do opłacania corocznie czynszu w wysokości 1,5 grzywny w zamian za dożywotnie prawo użytkowania tego folwarku³⁴.

Przytoczony powyżej dokument poświadcza funkcjonowanie Wisły Wielkiej w początkach XV w. W świetle dokumentu dowiadujemy się, że istniał tu wówczas folwark, do którego rościła sobie prawo księżna Helena jako pani na Pszczynie.

Kim była owa księżna? Była ona córką księcia nowogrodzko-siewierskiego Dymitra Korybuta (brata Władysława Jagiełły) i księżniczki Anastazji. Urodziła się prawdopodobnie około 1390 r. W 1407 wyszła za mąż za Jana III Żelaznego księcia raciborskiego i opawskiego, który w przedmałżeńskiej intercyzie zapisał jej: Pszczynę, Mikołów i Bieruń z okolicznymi wsiami. Początkowo ziemie te administrował w imieniu księżnej hetman pszczyński. Dopiero po śmierci męża w 1424 r. osobiście objęła ona regencję w księstwie raciborskim, bezpośrednio zarządzając ziemią pszczyńską do

Rekapituluując rozważania nad historycznymi początkami Wisły Wielkiej warto na zakończenie podkreślić, że jej historycznych korzeni należałoby poszukiwać w XIII w. Osada ta została lokowana na prawie polskim na bazie wcześniej funkcjonującej i wzmiankowanej w 1223 r. Vizly. Kiedy dokładnie miała miejsce lokacja wsi nie wiadomo. W każdym bądź razie w świetle danych jakimi dziś dysponujemy nastąpiło to w połowie XIV w. Pierwsza pewna wzmianka źródłowa dotycząca Wisły Wielkiej pochodzi dopiero z 1424 lub 1427 r. Analiza dokumentu pozwala nam przypuszczać, że wieś od początku swego istnienia była własnością pana na Pszczynie i jednocześnie odgrywała dużą rolę gospodarczą. Teza ta będzie zresztą wstępem do naszych dalszych rozważań.